Eduskunnan lakivaliokunnalle

Pyydettynä lausuntona hallituksen esityksestä laiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 88/2018) esitän kunnioittaen seuraavaa.

Lausuntoni perustuu lapsi- ja perhepsykologiseen asiantuntemukseen, joka on kertynyt toimiessani neljän vuosikymmenen aikana perheneuvolatyössä erikoispsykologina sekä perheasiainsovittelun kehittäjänä ja kouluttajana. Lisäksi olen ollut huoltoriitojen tuomioistuinsovittelun alullepanijana ja toteuttajana ja nykyisin toimin asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelun kouluttajana. Laajan työnohjaus- ja koulutustoiminnan kautta saan vahvan tuntuman toimijoiden näkemyksiin perheneuvola – ja sovittelukentällä eri puolilla maata. Tämän lausunnon kannanotot perustuvat näihin taustoihin.

Lakiuudistusesityksen keskeisin perusperiaate parantaa lapsen edun toteutumista kaikissa lapsia koskevissa sosiaalihuollon ja tuomioistuinten toimissa on merkityksellinen ja kannatettava. Myös lapsen osallisuuden vahvistaminen lasta itseään koskevissa asioissa on tärkeä yleisperiaate, jonka käytännön toteutukselle on eri menettelyissä erilaiset mahdollisuudet.

Tässä lausunnossa keskitän kannanottoni vain kahteen asiantuntemukseni kannalta olennaiseen seikkaan, vuoroasumiseen ja lapsen kuulemiseen. Esitän ensin kannanottoni ja ehdotukseni ja sen jälkeen perusteluita linjauksilleni.

Vuoroasumiseen liittyviä kannanottoja ja suosituksia

Lähtökohta: Vuoroasuminen luo parhaimmillaan lapselle hyvät edellytykset säilyttää yhteydet kumpaankin vanhempaansa ja antaa vanhemmille mahdollisuuden tasaveroisina ja yhteisvastuullisesti olla osallisina lapsen kasvun ja kehityksen tukemisessa.

1. Kannatan lakiin lisättyä ehdotusta mahdollisuudesta vuoroasumiseen.
2. Kannatan lapsen iän ja yksilöllisen kehitystason huomioon ottamista vuoroasumisen soveltuvuutta harkittaessa.
3. Kannatan vuoroasumisesta pidättäytymisestä alle kolmen vuoden ikäisten lasten kohdalla. Vaikka lapsen kehittyminen on yksilöllistä, niin lapsen edun mukaista ei ole altistaa alle kolme vuotiasta lasta vuoroasumisjärjestelyyn liittyville stressitekijöille (separaatiokokemukset, rutiinien

vaihdokset) vaikka hänen kehityksensä olisi ollut joutuisaa. Ehdotan, että vuoroasumisen alaraja asetetaan kolmeen ikävuoteen.(Perustelu 1.)

4. Kannatan lapsen yksilöllisten ominaisuuksien ja tarpeiden huomioon ottamista asumis- ja tapaamisjärjestelyjä harkittaessa ja toteuttamistapaa arvioitaessa. Ehdotan, että erilaisia huomioon otettavia yksilöllisiä tekijöitä konkretisoitaisiin mahdollisimman monipuolisesti. Erityistä huomiota tulisi antaa terveydentilan sekä muille yksilöllisen kasvun ja kehityksen tekijöistä aiheutuville erityistarpeille ja niiden toteutumisedellytyksille asumis – ja tapaamisjärjestelyissä. Yksilöllinen arviointi on aina tarpeen myös suunniteltaessa saman perheen lasten, sisarusten, asumisjärjestelyjä.
5. Kannatan lapsen virallisen asuinpaikan merkitsemistä sopimuksiin/määräyksiin. Ehdotan, että lainsäädännön keinoin ehkäistään mahdollisuus kahden päivähoito- ja koulupaikan käytöstä (Perustelu 2.)
6. Ehdotan, että vanhempien riitaisuus ja kvkenemättömyys yhteistyöhön lapsen asioissa nostettaisiin vuoroasumisjärjestelyssä lapsen edun vastaiseksi tekijäksi . (Perustelu 3.)
7. Ehdotan, että lakiesityksen perusteluissa vuoroasumiseen liittyvien vaihtojen määriä luonnehtivasta kuvauksesta poistettaisiin esimerkinomainen maininta vuorottelun kestosta muutamasta päivästä yhteen kuukauteen. Esimerkin ääripäiden soveltuvuus tulisi kyseeseen lapsen etua toteuttavana järjestelynä vain harvoin (lyhyt kesto kasvattaisi vaihtojen määrää, pitkä kesto loisi irrallisuutta perheyhteisöstä), mutta lausumana se voisi suunnata sopimuksen/ratkaisun sisältöä epäedulliseen suuntaan.

Perusteluni vuoroasumista koskeviin kannanottoihini ja suosituksiini

Perustelu 1.

Vuoroasumisesta lapsen kehitykselle seuraavien vaikutuksien tutkiminen on vaikea tutkimuskohde, koska luotettavien ja yleistävien tutkimustulosten tulisi perustua tieteellisesti pätevästi toteutettuun kvantitatiiviseen tutkimusotteeseen ja tutkimusjoukon tulisi olla riittävän suuri sekä seuranta-ajan mahdollisimman pitkä. Lisävaikeudeksi muodostuu kansallisten järjestelmien eroavuudet. Merkittävänä tieteelliset kriteerit täyttävänä tutkimuksena tunnetaan Australiassa toteutettu pitkälle aikavälille ajoittunut seurantatutkimus (McIntosh co, 2010), jonka yhtenä tuloksena oli vuoroasumisesta aiheutuvat (kliinisesti todetut) tunne-elämän ja käytöksen ongelmat kolmena ensimmäisenä ikävuotena. Kyseiset erot tasoittuivat vuoroasuvien ja ei-vuoroasuvien lasten välillä isompien lasten kohdalla. Edellä mainittujen havaintojen kanssa samassa linjassa ovat Suomessa lapsipsykologiassa ja –psykiatriassa saadut kliiniset havainnot. Psykologinen perustelu on vauva- ja taaperoikäisen lapsen turvallisen kiintymyssuhteen rakentumisen tarve. Kyseessä ei siis ole vanhemmuuden ominaisuus vaan lapsen kehityksellinen tarve saada samanlaisena toistuvaa hoitoa samalta vanhemmalta ja säästyä separaatioilta, joihin hän ei psyykkisen rakenteensa kannalta vielä kykene. Rutiinien toistuminen ja ennakoitavuus on pikkulapsen suotuisan kehittymisen ehto. Pääasiallisen kiintymyshahmonsa rinnalla jo vauva- ja pikkulapsivaiheessa lapsi kykenee ja hyötyy läheisestä suhteesta myös toiseen vanhempaan, minkä kehittymiselle on tärkeä luoda edellytykset riittävän tiheästi ja säännöllisesti toteutuvien tapaamisten ja asteittaisen luonapidon lisäämisen kautta.

Perustelu 2.

Vuoroasumisjärjestelyn tulisi mahdollistaa lapsen oikeuden vain yhteen ja pysyvään päivähoitopaikkaan ja koululuokkaan, jotta lapsi saisi samalta ohjaavalta hoito- ja opetushenkilöstöltä yhdenmukaisena säilyvän ohjauksen ja tuen kehitykselleen ja oppimiselleen. Lisäksi lapselle on ydintärkeää voida kuulua täysvaltaisena jäsenenä omaan vertaisryhmäänsä ja siten saada sosiaaliselle kehitykselleen tarpeellisen perustan. Kahdessa eri hoito-/oppimisyhteisössä olo kuormittaisi kohtuuttomasti lapsen sopeutumiskykyä ja muodostaisi merkittävän kehityksellisen riskitekijän. Lapsen edun toteutumisen kannalta on huolestuttavaa, että nykysysteemi voi mahdollistaa kahden päivähoitopaikan käytön, minkä haitallisuus on tullut esiin yksittäisissä potilaskontakteissa ja viranomaistyössä. Vahvempi laintasoinen ohjaus suojaisi lapsia näiltä lapsen ihmissuhteita ja lähiympäristön pysyvyyttä murentavilta järjestelyiltä ja antaisi vahvan viestin vanhemmille tarpeesta sopeuttaa omat asumisjärjestelynsä lapsen edun mukaisiksi.

Perustelu 3.

Toimiva , lapsen etua toteuttava vuoroasuminen järjestelynä edellyttää vanhempien hyvää ja riidatonta yhteistyötä ja kommunikaatiota lapsen asioissa sekä aktiivista tiedonvaihtoa, joiden avulla luodaan pohjaa lapsen saumattomalle siirtymiselle kodista toiseen. Jos vanhemmat eivät kykene asialliseen yhteistyöhön lastensa asioissa, on riski, että lapsi jää liian vähäiselle tuelle ja joutuu viestinviejän rooliin ja psyykkisesti irralliseen asemaan. Vanhempien av(i)oeron jälkeen jatkuvan riitaisuuden haitallisuudesta lapsen henkiselle tasapainolle on suomalaista tutkimusnäyttöä (Salo, 2011, JY).

Lapsen mielipiteen selvittämiseen ja kuulemiseen liittyviä kannanottoja ja ehdotuksia

Lähtökohta: Lakiuudistuksessa esitetty yleinen tavoite lapsen äänen ja mielipiteen kuulemisesta ja huomioon ottamisesta on kannatettava. Samoin perusperiaate, että vanhempien tulisi keskustella lapsensa kanssa ja kertoa kehitystasoisesti lapselle itseään koskevasta tilanteesta sekä pyrkiä kuulemaan lapsen mielipiteitä, on kannatettava.

Kuulemiseen liittyviä kannanottoja ja suosituksia

1. Kannatan huoltajan keskusteluvelvoitetta lapsen henkilökohtaisista asioista päätettäessä ja lapsen mielipiteiden ja toiveiden huomioon ottamista päätöstä tehtäessä sekä velvoitetta kertoa kehitystasoisesti lapselle häntä koskevista päätöksestä. Lapsen mielipiteen selvittäminen myös riidattomissa asioissa on perusteltua. Ehdotan lisäystä, että vanhemmat eivät saa painostaa lasta kertomaan mielipidettään ja että vanhempienkin tulee kertoa lapselle, että päätösvalta ei siirry lapselle, vaikka lapsen ajatuksia kuullaankin.

2. Kannatan, että riidattomissa asioissa vanhempien ollessa yhtä mieltä lapsensa asioista, lapsen ääni välittyy ensisijaisesti vanhempien välityksellä.

3. Ehdotan, että huoltajille tarjottaisiin eri viranomaisissa ohjausta lapselle kertomiseen kehitystason mukaisesti ja myös tukea lapsen edun mukaisen päätöksentekovastuun säilyttämiseen.

4. Kannatan kaikissa kuulemismenettelyissä lapsen iän ja kehitystason huomioon ottamista kuulemisen tarpeen, tavan ja tavoitteiden määrittelyssä sekä kuulemissuunnitelmaa tehtäessä. Myös lapsen yksilölliset erityispiirteet olisi tärkeä ottaa huomioon. Ehdotan yksityiskohtaisempaa ohjeistusta.

5. Kannatan lapsen kuulemisen lisäämistä lastenvalvojan sopimustyöskentelyssä edellyttäen, että menettelyn kriteereitä, toteuttamistapaa ja lastenvalvojille annettavaa tehtävän suorittamiseen tarvittavaa koulutusta ja lapsipsykologista konsultointiapua lisätään.(Perustelu 1.)

6. Kannatan lapsen kuulemista pääsääntöisesti olosuhdeselvityksessä. Ehdotan henkilöresurssien ja lapsipsykologisen asiantuntemuksen lisäämistä selvitysmenettelyyn. (Perustelu 2.)

7. Lapsen tuomioistuimessa tapahtuva kuuleminen edellyttäisi selkeää rakennetta kuulemiselle ja erikoistunutta moniammatillista yhteistyötä tehtävän toteuttamisessa. Ehdotan esityksen selkiyttämistä. (Perustelu 3.)

8. Kannatan tuomioistuimessa kuulemisen 12 v ikärajaa. Kyseenalaistan lakiesityksen perusteluihin kirjatun ”yli 12-vuotiaalle henkilökohtaisesta kuulemisesta ei voida lähtökohtaisesti katsoa aiheutuvan merkittävää haittaa” , sillä psykologian näkökulmasta myös esinuoruus on herkkä kehitysvaihe joutua vanhempien välisen ristiriidan kohteeksi, joten myös yli 12-vuotiaiden tuomioistuimessa kuultavien nuorten suojeluun on syytä kiinnittää huomiota. Ehdotan, että nuorempien oikeudessa kuultavien lasten kuulemisen tarvetta ja kriteerejä selkiytettäisiin ja kuulemiselle asetettaisiin ohjeellinen alaikäraja.

9. Kuulijana tuomarin ohella tai itsenäisesti tulisi olla oikeuslaitoksessa toimiva tähän tehtävään erikoistunut psykologi, jonka asema olisi osa ratkaisuntekomenettelyä.

10. Kuulemiseen tuomioistuimessa tulisi varata kertakuulemista enemmän aikaa, jotta lapsen olisi mahdollista ilmaista mielipiteitään ja turvattaisiin laadukas kuulemistulos.(Perustelu 4).

11. Mikäli tuomioistuinkuulemiseen rekrytoitaisiin tuomioistuinsovittelussa toimivia asiantuntija-avustajia heidän asemansa osana kokonaisuutta tulisi selkiyttää. Asiantuntija-avustajista tehtävään tulisi valita psykologikoulutuksen ja lapsen kanssa työskentelyn työkokemuksen omaavat henkilöt. Lisäksi koulutus uuden tehtävän suorittamiseksi tulisi turvata.(Perustelu 5) Lain perusteluissa kirjoitettu ehdotus asiantuntija-avustajan valmistautumisesta oikeuskäsittelyä seuraamalla ja vanhempia tapaamalla on tarpeellinen edellytys kokonaiskuvan ja asian taustan hahmottamiseksi.

12. Kuulemiseen tuomioistuimessa pitäisi kehittää selkeä soveltuva menetelmä ja menettelytapaohjeistus, jotta kuuleminen ei jäisi sattumanvaraiseksi ja menettely muodostuisi epäyhdenmukaiseksi.

13. Kuulemista ei tule tehdä leikin yhteydessä vaan se olisi toteutettava rauhallisessa mutta asiallisessa/virallisessa (vrt ehdotuksen ”epämuodollinen”) ympäristössä ja lasta selkeästi informoiden kuulemisen tarkoituksesta.

14. Kuulemisen äänitys ei ole kannatettavaa (toisin kuin rikosasiassa), sillä se osaltaan kuormittaisi lasta ja voisi luoda lapselle käsityksen päätöksentekijän asemaan joutumisesta ja lisätä huolta kertomansa vaikutuksesta suhteisiin vanhempiinsa. Luonnollisesti seurauksena olisi myös suppeampi kuulemistulos.

15. Kuulemisessa tulisi pyrkiä välttämään lapsen uudelleen kuulemisesta muissa kuin mahdollisissa välttämättömissä tapauksissa. un kuulemista samassa asiassa olisi jo tapahtunut sosiaalihuollon toimesta esimerkiksi lastenvalvojan,perheneuvolan, perheasiain sovittelijan, olosuhdeselvittäjän tai lastensuojelun sosiaalityöntekijän toimesta tulisi uudelleen kuulemisesta pidättäytyä perusteluna sekä lapsen psyykkinen suojelu että yhteiskunnan resurssien säästö.

Perusteluja edellä lausutuille kannanotoille ja suosituksille

Perustelu 1

Nykykäytännössä vain pieni osa lastenvalvojista tapaa lapsia, joten kyseessä on toimintatavan muutos.

Perustelu 2

Sosiaalitoimessa toteutettavan olosuhdeselvityksen tekemisessä käytetään useita tapaamiskertoja eri kokoonpanoissa, keskustellaan lapsen kanssa ja tavataan häntä luonnollisessa ympäristössään. Olosuhdeselvityksien suhteen ongelmalliseksi on muodostunut menettelyn pitkä kesto sekä lapsen näkökulman riittämätön esille tulo. Selvitysmenettelyn laadullisen kehittämisen ja aikataulullisen tehostamisen aikaansaamiseksi tulisi lisätä käytettävissä olevia resursseja ja tietotaitoa. Tarvitaan siis sekä työntekijöiden määrän että lapsipsykologisen asiantuntemuksen lisäämistä. Näillä keinoin lakiuudistuksen edellyttämä joutuisuus ja lapsen mielipiteen kuulluksi tulo voitaisiin toteuttaa.

Lakiuudistuksen esitys selvityspyyntöjen rajaamisesta voisi harkitusti toteutettuna palvella tehostamista, mutta vaarana on, että se johtaa kapea-alaiseen tarkasteluun ja sen kautta pinnalliseen lopputulokseen lapsen etuun tosiasiassa vaikuttavien monien ja usein työläästi esiin saatavien tekijöiden puntaroinnissa.

Perustelu 3

Lakiuudistuksessa lapsen kuulemiselle tuomioistuimessa liittyy huomattavan paljon epäselkeyttä, mikä vaatisi yksityiskohtaista täsmentämistä. Lapsen tuomioistuimessa kuulemisen tarpeille olisi laadittava kriteerit. Myös ero olosuhdeselvitykseen olisi täsmennettävä. Periaatteellisella tasolla lausuttu tavoite ettei kuulemisesta olisi lapselle haittaa, että lapsi on informoitu ymmärrettävästi oikeudestaan tulla kuulluksi ja oikeudestaan kieltäytyä siitä, on tärkeä. Tarvittaisiin kuitenkin selkeät ohjeet ja menettelyt, miten ja kenen toimesta ja millä asiantuntemuksella varmistettaisiin, onko kehityksellistä haittaa tai lapsen ja vanhemman suhdetta vaarantavia riskejä olemassa.

Perustelu 4

Lapsen mielipiteen selvittäminen vaatii turvallisen tilanteen ja aikaa luottamuksellisen suhteen rakentamiseen, mihin tarvitaan useampia tapaamiskertoja. Myös kuulemisen laadun kannalta kuulemiseen tarvitaan aikaa: ei ole epätavallista, että lapsen käytös ja sanotetut mielipiteet vaihtelevat tilannekohtaisesti. Lapsi ei huoltoriidassa useinkaan (eikä varsinkaan tuomioistuimeen johtaneessa vanhempien ristiriidassa jonka kohteena lapsi itse on) ilmaise tunteitaan ja tarpeitaan suoraan ja yksiselitteisesti, vaan lapsen ilmaisu voi olla

niukkaa, ristiriitaista ja monitulkinnallista. Lasta kuultaessa on lisäksi tärkeä pyrkiä selvittämään, onko lapsen kertoma aidosti oikea ja itsenäinen lapsen mielipide. Tämän lisäksi tärkeä on selvittää lapsen kertomisen taustaa ja ymmärtää motiiveja osana perhesysteemiä; millaisia haittoja lapsi pyrkii ilmaisullaan vähentämään ja vastaavasti mitä etuja aikaansaamaan. Ristiriidoissaan oikeudenkäyntiin asti päätyneiden vanhempien lasten tilanne on lähtökohtaisesti lapselle kuormittava konflikin pitkäaikaisuuden ja vaikea-asteisuuden takia. Tällöin kyseessä on sellainen ryhmä erolapsia, joiden vaikea tilanne ilmenee usein psyykkisenä oireiluna ja ammatillisena avuntarpeena. Tuolloin lapsi kokee painetta joutua ratkaisijaksi ja asettua toisen vanhemman puolelle ja toista vastaan ja ahdistuu herkästi ja kokee psyykkistä turvattomuutta. Kun vastaavissa tilanteissa olevia lapsia pyritään kuulemaan sosiaalitoimen eri menettelyissä on tavanomaista, että lapsi vaikenee tai muilla tavoin suojautuu välttyäkseen joutumasta valintatilanteeseen vanhempiensa välillä.Tässä on kysymys lapsen luontaisesta tarpeesta olla lojaali molemmille vanhemmilleen Lapsi saattaa vaieta ja ilmaista ahdistuneisuutta kuten täytäntöönpanosovittelua käsittelevä väitöskirja kuvaa (Karttunen).

Edellä mainituista syistä lapsen edun mukaista on pyrkiä luomaan kuulemiselle selkeät ja turvalliset järjestelyt sekä hyödyntää erikoistunutta asiantuntemusta ja ammattiosaamista.

Perustelu 5

Asiantuntija-avustajat toimivat ja heidät on koulutettu toimimaan sovittelussa vanhempien kanssa tavoitteena avustaa heitä saavuttamaan lapsen edun mukainen sovinto. Vaikka asiantuntija-avusteisessa huolltoriitasovittelussa voidaan tavata myös lasta, käytännössä lasten tapaamisen osuus on jäänyt marginaaliseksi, koska:- vanhemmat ovat päässeet sopimukseen tai- ovat keskeyttäneet sovittelun ja asia on siirtynyt oikeudenkäyntiin tai-lapset ovat olleet (liian) pieniä tai-vanhemmat eivät ole lasten tapaamista halunneet. Silloin harvoin kun lapsen kanssa on huoltoriitasovittelussa keskusteltu, tavoitteena on ollut saada esiin lapsen näkökulmasta nousevia tekijöitä sovittelutyöskentelyn tueksi sekä tarjota lapselle mahdollisuus ajatustensa esiin tuomiseksi ja sovittelijatyöparin välityksellä vanhemmillle välitettäväki sopimuksenteon avuksi. Kyseeseen ei siis ole ollut lapsen mielipiteen selvittäminen eikä sovittelijoiden tekemä arviointi eikä asiantuntijakannanoton muodostaminen . Huoltoriitasovitteluihin on laadittu kriteeristö ja suositukset milloin ja miten liittää lapsen keskustelu osaksi sovittelumenettelyä. Huoltoriitasovittelussa rohkaistaan ja tuetaan vanhempia keskustelemaan lapsensa kanssa.

Asiantuntija-avustajista noin kaksi kolmasosaa on koulutukseltaan sosiaalityöntekijöitä, joilla pääsääntöisesti ei ole perustyössään kokemusta lapsen kohtaamisesta, koska he työskentelevät ensisijaisesti vanhempien kanssa. Psykologit ovat saaneet peruskoulutuksessaan tietoa lapsen psyykkisestä kehityksestä ja perustyössään kohdanneet lapsia. Koska lapsen mielipiteen selvittäminen olisi uudenlainen tehtävä, myös asiantuntija-avustajina toimivat psykologit tarvitsevat täydennyskoulutusta uuteen tehtävään.

Ongelmallista on myös lakiuudistuksen rajaus, jonka mukaan asiantuntija ei kuuluisi ratkaisuntekoon. Lapsen kuulemisessa olennaista on muodostaa kokonaiskäsitys ja löytää eri tietolähteitä yhdistelemällä ymmärrys lapsen ilmaisun (usein myös ei-kielellisen) taustalla oleville intresseille ja pyrkimyksille. On esimerkiksi tyypillistä, että lapsen kannanottoja motivoi tarve lopettaa vanhempien riitely, halu suojella toista vanhempaa tai pyrkimys väistää vaikea tilanne ja esimerkiksi näissä tilanteissa lapsen kätkössä oleva oma itsenäinen mielipide jäisi epäselväksi, mikäli sen selvittämiseen ei käytettäisi riittävästi asiantuntemusta ja aikaa ja kokonaistilanteen analysointia. On yhtä haasteellista ymmärtää lasta joka

kieltäytyy puhumasta kuin lasta, joka haluaa ilmaista kantojaan. Kummassakin tapauksessa tarvitaan syvennettyä selvitystä tämän puhumiskäyttäytymisen taustojen ymmärtämiseksi.

Psykologian tieteellisen neuvottelukunnan ohjeistuksen mukaan lapsen kuulemisen toteuttaminen tulisikin tehdä osana isoa kokonaisuutta. Huolta lakiesityksessä aiheuttaa tuomioistuimessa tapahtuvan kuulemisen jääminen irralliseksi ja pintapuoliseksi. Tämän skenaarion välttämiseksi menettelyn kehittäminen ja täsmentäminen on tarpeen.

Järvenpäässä 10.10.2018

Päivi Mäntylä-Karppinen

PsL, psykoterapian erikoispsykologi